

I. ЦЕРКВА

В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО

Нотатки про два маловідомі переклади початку XVII ст. у Київській митрополії

Висвітлюються причини та обставини публікації у Київській митрополії двох перекладів твору Марка Антонія де Домініса “Оповідь про від’їзд з Італії”. Підтверджується належність польського перекладу кальвіністському полемісту Яну Зигровському, слов’яноруського перекладу – ранньому, до прийняття унії, Мелетію Смотрицькому. З’ясовується, чому твір, написаний католицьким богословом, зацікавив протестанта і православного.

Ключові слова: Марк Антоній де Домініс, Київська митрополія, Ян Зигровський, Мелетій Смотрицький

Viktorya Liubashchenko

Notes about two little-known translations of the beginning of the 17th century in the Kyivan Metropolitanate

The reasons and circumstances of the publication in the Kyivan Metropolitanate of two translations of the work of Marco Antonio de Dominis “The Story of the Departure from Italy” are highlighted. It is confirmed that the Polish translation belongs to the Calvinist polemicist Jan Zygmuntowski, and the Slavic-Russian translation to the early, before the adoption of the union, Meletius Smotrytsky. It is found out why the written by the Catholic theologian interested the Protestant and the Orthodox.

Keywords: Marco Antonio de Dominis, Kyivan Metropolitanate, Jan Zygmuntowski, Meletius Smotrytsky

Полемічні твори, які побачили світ у Київській митрополії в другій половині XVI – першій половині XVII ст., привертають все більшу увагу українських і зарубіжних учених. Об’ємний науковий корпус, присвячений більш і менш відомим творам, постійно поповнюється новими розвідками, підтверджуючи актуальність подальшого вивчення полемічної спадщини. Особливу цікавість викликають тексти, яких вважають недостатньо дослідженими. Звернімося до двох пам’яток, які взагалі ще мало відомі, а інформації про них небагато.

Отже, на початку XVII ст. імовірно у Любечі (Любчі, біля Новоградка) та Вільні побачили світ два анонімні друки. Перший – під назвою “Декларація Марка Антонія де Домініса, Архієпископа Спалатенського [...] про свій від’їзд з Італії” [18; 19] вийшов польською мовою без вихідних даних. Другий – майже під такою ж назвою,

але слов'яноруською мовою з указівкою про його вихід у Франкфурті-на-Майні в 1616 р. [7]. Це були переклади невеличкого латиномовного твору “Оповідь про від'їзд з Італії” (далі – “Оповідь”), виданого у Венеції того ж року хорватським гуманістом Маркантуном Домніаничем, відомими ще як Марко Господнетич або Марк Антоній де Домініс¹. Майже одразу твір перевидали у Лондоні, Гайдельберзі, Франкфурті-на-Майні.

З огляду на типографічні особливості польського друку і наявність у ньому приписки “належить Правовірному Костьолу Євангеликів”, відома історикня культури Алодія Кавецька-Гричова припустила його публікацію в одній з протестантських друкарень у Речі Посполитій [21, с. 136]. На її думку, видавці не зазначили своєї локації через небезпеку звернення до автора “Оповіді”². А можливим перекладачем твору дослідниця назвала кальвініста Яна Зигровського (Зигровіуша, 1574–1624 рр.). Йдеться про польського полеміста, який певний час мешкав на Поділлі, згодом – у Білорусі і Литві. Беручи до уваги рік появи твору Домініса, очевидним є пізніше створення перекладу. Присутність у ньому імені католицького реформатора пояснює унікальність польського друку. Згадка про пам'ятку відносно недавно з'явилась у кількох каталогах. У 1980-х рр. львівський історик Ярослав Ісаєвич, натрапивши на цей друк у відділі рукописів бібліотеки Варшавського університету, зробив з нього копію.

Тривалий час не було відомо і про слов'яноруське видання. На його існування у XIX ст. указав польський бібліограф Кароль Естрейхер [23, с. XX], однак він не подав жодних даних про місце знаходження пам'ятки. У 1980-х рр. цей друк був виявлений у відділі рідкісної книги Львівської національної бібліотеки України ім.В. Стефаника Ігорем Мицько і Ярославою Павличко [9; 8, с. 112], яка здійснила його бібліографічний опис [10]³. На думку дослідників, автором цього перекладу міг бути Мелетій Смотрицький.

Припущення львівських учених частково перегукується з публікацією історика літератури Миколи Петрова, який ще у XIX ст. зацікавився слов'яноруським рукописом, віднайденим у 1870-х рр. у православному Яблочинському монастирі св. Онуфрія. Монастир був розташований у Люблінському воєводстві, в якому від кінця XVI ст. існувало православне Святопреображенське братство. За відсутності початкових і останніх сторінок рукопис був позначений як “Послання до єпископів християнської церкви”. Його ж огляд довів, що це переклад “Оповіді” Домініса. М. Петров присвятив знахідці розлогу статтю [12], звернувши головну увагу на трагічну постать хорватського гуманіста і його працю “Церковна республіка” (1617); натомість автора

---

¹ Вчений і богослов Західної церкви, архієпископ Спліта і Салони, примац Далмації. Схиляючись до ідеї реформи Церкви і поділяючи засади соборної еклезіології, до якої пристала Англійська церква, він переїхав до Англії, де, радо прийнятий королівським двором, посів посаду Віндзорського декана. Але невдовзі, не знайшовши порозуміння з англійським єпископатом, був змушений повернутися до Риму, зазнав переслідувань інквізицією і помер в ув'язненні за нез'ясованих обставин.

² І це слушно, адже Домініс був визнаний Римською церквою віровідступником, твори якого зазначені в Індексі заборонених книг [25, р. 36, 123, 286, 355].

³ Факт наявності слов'яноруського перекладу відтворено нині в польській [32], білоруській [5, с. 94–95] і литовській [26] бібліографії.

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

слов'яноруської копії не назвав, згадавши лише факт знайомства з творами Домініса Мелетія Смотрицького. У 1988 р. яблочинський рукопис потрапив до збірки пам'яток братських шкіл [6, с. 275–290]; та у короткому коментарі до нього питання атрибуції залишилось відкритим. Віднайдення друкованого перекладу довело: він і є тим джерелом, з якого був скопійований рукопис. Відтак, і друк, і манускрипт вийшли, скоріш за все, з братського середовища.

Зміст слов'яноруського видання був уже розглянутий у нашій попередній публікації [3]. Доповнимо її новими міркуваннями щодо авторства обох перекладів, звернувши увагу на те, чому твір, написаний католиком, зацікавив протестанта і православного.

Але спочатку кілька слів про “Оповідь”. У ній викладався проєкт реформи Західної церкви, яка, на думку Домініса, потребувала відмови від супрематії папи. Тобто Церква мала повернутися до свого давнього устрою, коли ще не знала інституту папства. Така реформа, вважав Домініс, не лише відродить Христову Еклезію, а й подолає її ганебне розділення. Останнє веде до ворожнечі у народі Божому і до порушення миру в Європі, тож принцип соборності Церкви може стати основою порозуміння між християнами. Свій твір Домініс писав до або під час перебування в Англії, завбачивши в англіканстві взірць давньої соборності, якого трималася також і Східна Церква. Тож він листувався з англіканським архієпископом Джорджем Ебботом і константинопольським патріархом Кирилом I Лукарісом, вважаючи їх своїми однодумцями.

Соборна еклезіологія, дійсно, відповідала уявленню про Церкву і протестантів, і православних. Тому їхній інтерес до твору Домініса зрозумілий. Однак чому дослідники припустили авторство одного перекладу за Яном Зигровським, а другого – за Мелетієм Смотрицьким, і чи ці гіпотези не позбавлені слухності?

Співставлення друків засвідчило: слов'яноруському виданню передувало польське. Тож спершу звернімося до постаті Яна Зигровського. Маємо про нього небагато інформації і, фактично, єдину коротку біографію, подану у праці польського вченого Марека Сквари [35]. Зигровський був уродженцем Верушова (Серадське воєводство), вихованцем Краківського університету і магістром філософії, який на початку XVII ст., за протекцією суперінтенданта (єпископа) Руського дистрикту Яна Хоцімовського, отримав посаду міністра (пастора) на Поділлі. У наукових студіях, насамперед українських, Зигровський відомий як автор полемічних текстів і викладач кальвіністської школи, що існувала впродовж 1590–1611 рр. у містечку Панівці (нині с. Панівці Вищі поблизу Смотрича), яким володів подільський генеральний староста Ян Потоцький. У 1608 р. на території Панівецького замку патрон відкрив друкарню для потреб євангельської громади, викладачів і студентів. З цього часу при школі, названій у деяких джерелах академією, діяв осередок богословів, перекладачів, полемістів, серед них міністр Ян Зигровський, ректор Балтазар Панкратіус Палятин, диякони Ян Кшикавський і Пьотр Лазарович з Верушова, вчителі Павло Бучацький, Ян Маюс, Самуель Пецель, Ян Пецель-Мілітіус.

Для роботи у друкарні її протектор запросив віленського видавця Лавріна (Вавжинця) Малаховича, який встиг тут надрукувати сім оригінальних творів, більшість

авторства Зигровського. Однак у 1611 р., після загибелі Яна Потоцького, школа була закрита католиками і перетворена на стайню, обладнання друкарні перевезене у Підкарпаття до Баранова, а видані у ній книжки привселюдно спалені на міській площі. Зигровський був змушений виїхати спочатку у Новогрудський дистрикт, посівши у 1614 р. посаду суперінтенданта, а після закриття у Новогрудку кальвіністської церкви у 1618 р. – до Литви (де існувало досить чисельне кальвіністське братство – Jednota Litewska), виконуючи спочатку обов'язки міністра, пізніше суперінтенданта Віленського дистрикту. Свою церковну діяльність у цей період він поєднував з педагогічною (був вихователем князя Януша II Радзивілла) і літературною, написавши ще дев'ять (про яких наразі точно відомо) творів. Зигровський головував на низці кальвіністських синодів, насамперед тих, що обговорювали підготовку видань, був членом редакційної комісії Єдноти.

Короткий бібліографічний опис панівецьких друків подано у деяких давніх [31, s. 539–541; 30, s. 205–206] і сучасних виданнях [2, с. 35–36]. Звернімо увагу, зокрема, на памфлет Яна Хоцімовського “Короткий допис про дар царя Костянтина [...] в якій папи вклали всю силу своєї гідності і безмежного земного царства” (1609). (На фронтисписі твору вміщені герб Яна Потоцького і вірші Зигровського). У ньому автор спростовував правдивість грамоти Костянтина Великого папі Сильвестру I і факт перебування св. Петра у Римі, доходячи висновку: право на світську владу, проголошене Римською Церквою, як і “зухвале” панування папи над Церквою, оперті на “вігадці”.

Цю думку продовжив Ян Зигровський в “Епіхірими або свідоцтві належного послання [...]” (1609), в якій піддав гострій критиці “тиранічне правління” пап і доводив, що Римська Церква не є “святою Церквою”. Сумнівній божественній гідності латинських священнослужителів автор протиставляв демократизм євангельських громад, духовні лідери яких діють не від земної особи – папи, а “є представниками від Бога”. Полеміст обстоював у творі рівність духовних станів – простого священника та єпископа [22].

Перед закриттям Панівецької друкарні Зигровський встиг опублікувати памфлет “Папопомпе або послання папи [...]” (далі – “Папопомпе”). У ньому вчення про апостольське походження влади римського архієрея та його зверхність над Церквою були піддані особливому паплюженню. Автор твердив, що папа не Божий намісник і посів свій трон ошуканством, за допомогою симонії. Папа негідно поводиться, чинить зухвальство під час Євхаристії, впроваджує поклоніння не Богу, а Діві Марії, святим і реліквіям і взагалі є відступником від Христа. Автор подав у цьому пасквілі відомі ще з середньовіччя легенди (наприклад, про папісу Йоану), якими надуживав свій критичний пафос. Ба більше: полеміст звинуватив римських пап у “содомських пустошах” з власними доньками [33, s. 346]. Таке блюзнірство викликало відповідну реакцію католиків: єзуїт Марцін Лащ, видавши під псевдонімом Яна Пауліна твір зі звинуваченнями на адресу Зигровського, назвав того “зухвальцем”, який проповідує науку “від диявола”. А “Папопомпе” і сьогодні оцінений католицькими авторами як “найпотворніший твір”, виданий у Речі Посполитій проти інституту папства [4, с. 278–279]. Зрозуміло, що цей памфлет потрапив під особливе нищення і нині визнаний у бібліографічних описах унікатом.

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Позаяк польський переклад “Оповіді” Домініса побачив світ після 1616 р., він поза сумніву був надрукований вже у Білорусі або Литві. Натомість у Вільні до цього часу вже припинили існування кальвіністські друкарні Миколая Радзивілла Чорного, Анджея Волана, Якуба Марковича, Мельхіора Петкевича (Меркеліса Пьеткявічюса) і Яна Карцана⁴. Друкар Пьотр Бластус Кміта, який у 1611–1612 рр. видав у Вільні дві протестантські книги, змушений був перебратися до Любеча – містечка, котре після смерті берестейського воєводи, социніанина Яна Кішки перейшло у власність до біржанської гілки Радзивіллів. Переїзд Кміти спричинився черговим загостренням міжконфесійного протистояння у Вільні. У 1611 р. тут відбувся новий напад католиків на кальвіністський збір: церкву було зруйновано, її чималу бібліотеку спалено, а віруючих побито. Утім, Кміта зумів зберегти обладнання друкарні (залишивши його своєму синові), працюючи в Любечі у 1612–1629/31 рр. він видав понад 50, а за іншими даними – 90 книжок [14, с. 82, прим. № 43; 37, s. 151, tabl. 1].

Отже, друкарня Пьотра Кміти перебувала у воєводстві, де Ян Зигровський очолював кальвіністське братство, тож, безперечно, вони співпрацювали. Можливість цього вже припустила А. Кавецька-Гричова, а в електронному каталозі польських стародруків майже всі твори Зигровського⁵, видані після Панівця, позначені Любечем – прямо або, за відсутності вказівки на це, під питанням [39]. У Любечі побачили світ “Катехизм християнський зборів Великого Князівства Литовського” (1618), п’ять панегіриків (1616–1621), повчально-втішальна праця “Розрада батьків [...] у втраті рідних і друзів [...]” (1618). Особливий інтерес викликає виданий у Любечі твір під назвою “Диспутація Новогрудська” – опис публічного диспуту, який відбувся у Новогрудку в січні 1616 р. між Яном Зигровським і єзуїтом з Несвіжа Бенедиктом Бривілієм⁶. Відтворені у цьому тексті слова Зигровського у відповідь на запитання опонента, якою є правдива Церква і де вона, – “Вона є тою, в якій панує лише Ісус Христос і ця Церква з нами”, набула популярності серед протестантів і, природно, негативної реакції католиків у праці “Реляція про правдиву диспутацію [...]” (Вільно, 1616 р.) новогрудського каплана Марціна Градовського.

Відтак, майже не маємо сумніву щодо Любеча як місця публікації польського перекладу “Оповіді”. У цьому впевнена також польська дослідниця Галіна Ходурська: “W ramach upowszechniania idei protestantyzmu Zygmuntowski przełożył na język polski ogromnie w tym czasie popularną broszurę... Arcybiskupa Spalateńskiego, Prymasa Metropolity Królestwa Dalmackiego i Kroackiego w Państwie Weneckim (po 1617 roku).

⁴ Після 1611 р. друкарня Яна Карцана стала власністю його сина Йосифа. Той перейшов у католицизм і видавав книжки супроти протестантів.

⁵ Лише на панегірику “Меліус або казання на введення тіла Його Величності... Януша Радзивілла [...]” (1621) – заупокійній проповіді Яна Зигровського, “суперінтенданта Віленського дистрикту”, виголошеній на похороні віленського каштеляна Яна Радзивілла, зазначено Вільно (без імені видавця). Цей твір привернув особливу увагу дослідників, а М. Сквара здійснив його публікацію, доповнивши пам’ятку своїм коментарем.

⁶ У творі представлено, фактично, протокол диспуту за підписом його секретаря Лукаша Вандловського – колишнього учня Зигровського у Панівцях і його швагра [20]. Та позаяк основу пам’ятки склав виступ Зигровського, у польських бібліографічних описах саме він визнаний автором “Диспутації”.

Fakt, że pozycję tę drukowano u Kmity, zdradzają jedynie zastosowane tu czcionki, albowiem mistrz nie umieścił na druku swej sygnatury” [17, s. 55]. Цілком вірогідним є видання перекладу у 1617–1618 рр. Ним Зигровський хотів, мабуть, ще раз відповісти своїм опонентам, підкріпивши власний погляд на Церкву думками відомого католицького богослова. До Любеча, як можливого місця цього друку у 1617 р., схиляється також Марія Іванович у короткій згадці про пам’ятку [26, р. 61].

Як бачимо, літературний доробок Зигровського після його переїзду у Білорусь і Литву вже не поповнювався палкими памфлетами. Що зрозуміло: у регіоні, де протестантські видання перебували під пильним оком Костьолу та Ордену Ісуса⁷, полеміст, уже не наважувався публікувати їх, тим більше під своїм іменем. Натомість звернення до католицького автора могло видатися йому безпечнішою справою. Скоріш за все Зигровський познайомився з твором Домініса у бібліотеці свого патрона Криштофа II Радзивілла, якою, власне, і опікувався [27, s. 57]. А позаяк гетьман активно впливав на видавничу справу Єдноти, головуючи часто на її дистриктових синодах [28, s. 272], не виключаємо факту схвалення і фінансування ним перекладу твору Домініса.

В “Оповіді” викладались непривабливі думки про папство, напрочуд близькі Яну Зигровському. З огляду на схожість уявлень про Церкву з православними, своїм зверненням до Домініса він міг розраховувати і на їхню підтримку. Протестанти мали велику надію на співпрацю з православними, особливо після Віленського синоду (1599), який оформив політичний альянс між елітою обох конфесій. Беручи до уваги постійні порушення станових і релігійних прав дисидентів і “схизматиків”, записаних в Акті Варшавської конфедерації (1573), православні також були зацікавлені у комунікації з протестантами. Могутніми союзниками православних були біржанські Радзивілли.

Особливу прихильність ідеї соборності Київської церкви виявляли православні братчики. Прагнучи відновлення її давніх звичаїв, вони наполягали на праві участі у вирішенні церковних справ не лише духовних осіб, а також і мирян. Ба більше – не лише світської еліти, а й “середнього” стану (міщан, торговців, ремісників). У цьому прагненні, на думку Михайла Грушевського, православні братства звертались за прикладом до протестантів: “Євангелицький рух зробив сильне вражінне в православній суспільности” [1, с. 78].

Ідентифікуючи слов’яноруський переклад “Оповіді”, І. Мицько припустив, що книжка побачила світ зусиллями Віленського Святодухівського братства, на користь цього свідчить її литовська філігрань. Я. Павличко, датуючи цей друк 1617–1624 рр., звернула увагу на його шрифт, типовий для віленських кириличних видань. Водночас маємо безперечні свідчення про контакти віленських православних з протестантами. Делегати Святодухівського братства брали участь у Віленському синоді, місцеві ж євангелики – у диспутах православних із католиками. Ян Зигровський та інші каль-

---

⁷ У 1617 р. краківський єпископ Марцін II Шишковський видав Індекс заборонених книг, включивши до нього польських авторів і їхні видання (а ними було чимало протикатолицьких творів), оприлюднивши декрет про відмову у публікації будь-якого друку без дозволу католицького духовенства. Про цензурування та неодноразові хвилі заборон і нищення протестантських творів у кінці XVI – першій половині XVII ст., зокрема й у Вільні, див.: [15, s. 41–44, 142–149, 174–182, 217–222].

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

віністи від Литовської Єдноти були активними диспутантами. Тож, як засвідчено в анонімній “Пересторозі” (1605), “Виленське братство въ купѣ zostало, маючи при собѣ геретиковъ, которыхъ имѣ Господь Богъ заступцами даль” [11, с. 215]. І, звісно, такі контакти передбачали поширення дисидентами своїх видань і перекладів серед православних.

Гіпотезу про Вільно підважує і той факт, що ініціатори слов’яноруського перекладу заховались під франкфуртське видання “Оповіді”. Адже ще у 1596 р. польський король Жигимонт III позбавив Віленське братство привілею на друк книжок, тому чимало їхніх видань виходило анонімно. У 1610 р. король наказав закрити друкарню. Формальна причина – полемічний твір Мелетія Смотрицького “Фринос” (“Тренос”), якого влада визнала пасквілем на Костьол. Однак, як зазначає польська історикиня літератури Пауліна Бухвакл-Пельцова, братчикам вдавалось обходити і цей королівський наказ, здійснюючи у Вільні коректуру і видання книжок [15, s. 43, 198]. Ідеться насамперед про друки, приховані під чужими вихідними даними⁸.

Мелетій Смотрицький до свого переходу на унію був тісно пов’язаний із Святодухівським братством, написавши саме за його дорученням “Фринос” під псевдонімом Теофіла Ортолога. Антикатолицький пафос твору нагадував критичну емоційність нововірчих памфлетів, а вміщений в кінці “Катехизм, тобто Сумарій, або коротке зібрання віри” у деяких позиціях відлунював протестантськими уявленнями. Наприклад, автор схилився до сотеріології св. Августина з її подвійним передвизначенням у справі спасіння, називав лише хрещення та Євхаристію тими таїнствами, які “установлені по милості Христовій”, а ствердивши істинність Божого Слова, не надав цієї гідності Святому Переданню. У статті про Церкву Ортолог наголошував: її Главою є один Христос, на фундаменті Якого перебувають пророки, апостоли, євангелисти, отці Церкви (“Doctorowie”), інші церковнослужителі і всі вірні, які разом складають “єдину святу соборну Апостольську Церкву” [36, s. 208–219]. Після прийняття унії Смотрицький піддав нищівній критиці свій “Катехизис” в “Апології” (1627). Назвавши у ньому погляди Ортолога подібними до ересей вільнодумця Стефанія Зизанія і Христофора Філалета (протестанта Марціна Броневського, автора “Апокрисису”), Мелетій визнав таку подібність позірною.

Відмова Смотрицького від своїх попередніх думок дала привід поставити під сумнів саме авторство “Катехизису”. Наприклад, архієпископ Філарет (Гумілевський) висловився за те⁹, що “основою “Фриноса” є виклад віри Кирила Лукаріса, який він написав, будучи ректором Острозької школи і який у польському перекладі його учень Смотрицький додав наприкінці своєї книги” [13, с. 185]. Дійсно, Лукаріс, який під час першого відвідування Київської митрополії викладав у Острозі і Вільні, був вельми

⁸ А ще братчики видавали також і в Єв’ї Гродненського пов. (нині Вівес (Vievis) у Литві), де у маєтку православного князя Богдана Огінського у 1611–1635 рр. працювала друкарня. Це дало привід назвати Єв’є ще одним, поряд з Вільно, можливим місцем виходу православного перекладу [5, с. 94–95].

⁹ Можливо, під впливом протестанта Анджея Венгерського, який у своїй хроніці “Слов’янська Реформація” (1679) в переліку православних творів, що побачили світ у “Рутенії”, першим назвав саме “Катехизис” Ортолога, відзначивши його подібність до “Східного сповідання християнської віри” (1629) Кирила Лукаріса [38, р. 461, 473–474].

шанованим у братському середовищі. Однак факт його ймовірної прихильності в Україні до протестантських поглядів не підтверджено документами.

А ось впливи протестантських творів на “Катехизис” Смотрицького цілком можливі. І деякі тези цього тексту, і сама його структура, і навіть використання поняття сумарій, і посилання на найшановніших у нововірців отців Церкви, насамперед св. Августина, нагадують символи віри, що їх продукували лютерани і кальвіністи. З їхніми виданнями Мелетій міг познайомитись під час своїх європейських студій у Ляйпцігу, Віттенберзі та Нюрнберзі. Вельми популярними були протестантські катехизиси і в Речі Посполитій¹⁰. Нововірці їх активно видавали для поширення своїх поглядів, а також перекладали польською (наприклад, відомі катехизиси Бернарда Воєвудки або Криштофа Країнського) і руською мовами (“Катехизис” Шимона Будного). Частина протестантських катехизисів від другої половини XVI ст. побачила світ у Вільні.

Маємо також опосередковане свідчення про обізнаність Мелетія Смотрицького з реформаторськими ідеями Марка Антонія де Домініса. Це зазначено у полемічному творі “Перевірка оборони” (1621), приписуваному Йосифу Велямину Рутському, в якому автор таким змалював Смотрицького після його повернення з Києва до Вільна у 1618 р.: “А в tym czasie podano mi xięgi ze zbory Marka Antoniego, arcebiskupa spalatenskiego, apostate; za którą się chwyciwszy, został tym, czym teraz jest. Taki statek tego człowieka, że jedna xiążka jednego apostaty, który nową sektę w chrześcijaństwie, do tąd nie bywała, wprowadzał, i ktorej sekty krolestwo angielskie (do którego się był udał) przyjąć nie chciało, tak go we wszystkim odmieniła, że ab equis descendit ad asinos. A jeśli w tym wszystkim będzie chciał być tak niewstydlwym, przeświadczymy go i mianować osoby będziemy” [24, s. 592]. Отже, Мелетій не просто мав книги “віровідступника” Домініса, а й захоплювався ними. Тому цілком вірогідним є факт замовлення віленськими братчиками перекладу “Оповіді” саме Смотрицькому. Калькування у слов’яноруському друці слів із польського дає підстави вважати, що православний автор уже мав у руках примірник, виданий у Любечі.

Соборна еклезіологія, покладена у фундамент ранньої Еклезії, була чи не найважливішим аргументом православних на користь збереження ними біблійного ідеалу Церкви. А православні братчики йшли далі, вимагаючи її демократичного устрою. Відтак “Оповідь” Домініса виявилась для них особливо важливою. Адже хорватський реформатор захищав у ній не лише соборність Церкви: “Был негда артыкукуль вѣры Соборную, повсемъ свете ро(з)ширенную быти црковъ внүю Хвѣ Каѳтолическую, которой Хс самъ доско(н)чаніа вѣка притомность свою вбещать рачил,.. теперь Артыкуль тотъ вѣры наши Римане стиснули”, тому “Петрово первенство албо Папе(ж)ство, Єва(н)гелской науце, и заповедем Хсѣвымъ велце противное быть оуказую” [7, арк. 8, 9]. Домініс змальовував Христову Церкву такою, в якій панує дух апостольського братерства – “демокраций примешанья: то есть где вси по(с)полите достановенья раду належать самую црковъ оуправуючихъ” [7, арк. 8]. І саме таку демократичну візію Церкви захищали протестанти у своїх полемічних текстах – не лише Ян Зигровський, а й Марцін Броневський в “Апокрисисі”, Євстахій Кисіль в

---

¹⁰ Про ці твори і, зокрема, про катехизис Яна Зигровського див.: [29; 34].

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

“Антапології”, Шимон Теофіл Турновський в своїх артикулах, поданих для розгляду на протестантсько-православний синод у Вільні. Католицький реформатор назвав “црковъ Соборную” такою, що є “Єдности всѣхъ це(р)квей дорога” [7, арк. 15 зв.]. Для православних ці слова були сповнені надією на подолання міжконфесійного протистояння шляхом повернення до давньої соборної традиції.

Висновок. Атрибуцію польського і слов'яно-руського перекладів “Оповіді” Марка Антонія де Домініса, запропоновану польськими й українськими дослідниками, слід вважати обґрунтованою. Її підтверджують не лише типографіка і локація обох друків, а й, не меншою мірою, біографії перекладачів, їх зацікавленість еkleзіальною проблематикою і запити того релігійного середовища, в яких вони формувались і діяли. Переклади Яна Зигровського і раннього Мелетія Смотрицького, які стриміли підтвердити свої уявлення про Церкву думками відомого європейського богослова, слід вважати ще одним прикладом співпраці протестантів і православних у Київській митрополії.

1. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Львів: 3 друкарні наукового товариства ім. Шевченка, 1925. Репринт: Київ: Освіта, 1992. 194 с.

2. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів: Вища школа, 1981. Кн. 1.

3. Любашенко В. Мелетій Смотрицький в екуменічному дискурсі XVII ст. (з історії унікального слов'яно-руського друку “Послання до єпископів” Марка Антонія де Домініса). *Наукові записки Українського католицького університету*. Львів, 2016. Ч. 8. Серія Богослов'я. Вип. 3. С. 112–129.

4. Любашенко В. Реформація і протестантизм: український контекст. Київ: Самит книга, 2017. 475 с.

5. Марк Антоній (Господнетич). Причины отъезда из Италии (Ивье или Вильно, конец 10-х – начало 20-х годов XVII в., не ранее 1618 – не позднее 1623 г.). *Книга Беларуси. 1517–1917. Зводны каталог*. Мінск: “Беларуская Саветская Энциклапедыя”, 1986. 615 с.

6. Марк Антоній Господнетич (Де-Домініс). Послання до єпископів християнської церкви. *Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI–початок XVIII ст.): Тексти і дослідження*. Київ: Наук. думка, 1988. 568 с.

7. Марка Антоніа, Архієп(с)копа Спалатенского. Причины Сѣеханья егв зе Влвхъ. Друковано в Ора(н)къфорте оу Мену наконецу 1616 Рокѹ. 19 арк.

8. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). Київ: Наук. думка, 1990. 191 с.

9. Мицько І., Павличко Я. Пам'ятка вітчизняного друкарства. *Жовтень*. Львів, 1985. № 3. С. 124.

10. Павличко Я. Віленське видання Марка Антонія де Домініса (Маркантуна Господнетича). *Литва–Україна: історія, політологія, культурологія*: матеріали Міжнар. наук. конф. у Вільнюсі 28–30 вересня 1993 р. Вільнюс: “AMSIUC (BIK)”, 1995. С. 135–141.

11. Перестрога зѣло потребная [...]. *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссіею*. Санкт-Петербургъ: Въ типографіи Эдуарда Праца, 1851. Т. 4: 1588–1632. 576 с.

12. Петров Н. И. Сплетский архиепископ Марк Антоний de Dominis (Господнетич) и его значение в южнорусской полемической литературе XVII века. *Труды Киевской Духовной Академии*. Киев, 1879. Т. 2. С. 204–227; Т. 3. С. 332–355.

13. Филарет (Гумилевский). Обзор русской духовной литературы. Санкт-Петербург: И.Л. Тузов, 1884. Кн. 1 (862–1863 гг.). С. 185.
14. Яніцкая М. Беларускае мастацкае шкло (XVI–XVIII ст.). Мінск: Навука і тэхніка, 1977. 88 с.
15. Buchwakl-Pelcowa P. Cenzura w dawnej Polsce: między prasą drukarską a stosem. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 1997. 290 s.
16. Centrum badawcze bibliografii polskiej Estreicherow w Uniwersytecie Jagiellońskim – project badawczy. Materiały do uzupełnień Bibliografii Estreichera. URL: www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/164959.html (дата звернення: 12.01.2023).
17. Chodurska H. Piotr Blastus Kmita et consortes – przedsiębiorstwo z nieograniczoną odpowiedzialnością. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica II*. Kraków, 2009. No 64. S. 51–59.
18. Declaratia Jaśnie Oświeconych dwu Panow. Arcybiskupa Spalateńskiego, Primasa y Metropolity Krolestwa Dalmatskiego y Kroatyckiego w Państwie Weneckim [Marco Antonio de Dominis]. [...] Do Prawowiernego Kościoła Ewangelikow przyłączonych. Z Łacińskiego na polski ięzyk przelożona. Roku Pańskiego 1617. *Centrum badawcze bibliografii polskiej Estreicherow w Uniwersytecie Jagiellońskim – project badawczy: materiały do uzupełnień Bibliografii Estreichera*. URL: www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/164959.html (дата звернення: 12.01.2023).
19. Declaratia Marca Antoniusa de Dominis, Arcybiskupa Spalateńskiego, ktora swiego odiasdu ze Włoch rado przeklada [Lubcz: Piotr Blstus Kmita, 1617]. 20 s.
20. Disputacia Nowogrodzka [...]. Szczyrze wydána. Przez Lukasza Wądlowskiego Pisarza teyże Disputaciy [...]. W Lubczu [druk. Piotra Blastusa Kmity], 1616. 85 s.
21. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959. Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie / oprac. Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., Krajewski W. 270 s.
22. Epichirima albo Dowod porządnego Posłania na urząd Pasterski Pasterzow Kościoła S. Katholickiego Apostolskie Ewangelickiego [...]. Przez X. Jana Zygrowiusza z Wieruszowa [...]. W Paniowcach, Drukował W. Malachiewicz, 1609. 107 s.
23. Estreicher K. Bibliografia polska 140 000 drukow. Cz. 2: Chronologiczne zestawienie 73 000 drukow polskich lub Polski dotyczących od r. 1455 do 1799 włącznie. Kraków: Druk. Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1882. T. 1 (8): Co do 2: Druki sławian południowych kirylicą.
24. Examen obrony, to iest odpis na script, Obrona Werificatij nazwany [...]. Wydany. od zakonnikow Monastera Wileńskiego S. Troycy. Drukowano w Wilnie, w drukarni Leona Mamonicza, 1621. *Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ [...]*. Ч. 1. Т. 8. Вып. 1: Памятники литературной полемики православныхъ южно-руссовъ съ протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII стол. Киевъ: Лито-типогр. Акц. Об. Н.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1914. Вып. 1. С. 562–596.
25. Index librorum prohibitorum Pape Pie XI, Ecclesia Catholica. Sacra Congregatio Sancti Officii. Typis Polyglottis Vaticanis, 1938. 508 p.
26. Ivanovič M. Bibliografo pasirinkimas – tarp prielaidų ir faktų. *Aktualu rytoj/Relevant tomorrow*. Vilnius, 2021. P. 59–61.
27. Jarczykowa M. Książka i literatura w kręgu Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1995. 156 s.
28. Jarczykowa M. Obraz świeckich patronów i seniorów Kościoła ewangelicko-reformowanego w piśmiennictwie XVI i XVII wieku. *Terminus*. Kraków, 2017. Z. 2. S. 253–276.
29. Korzo M. W sprawie jednego z XVI-wiecznych katechizmów kalwińskich w Rzeczpospolitej. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. Warszawa. 2007. T. 51. S. 177–198.

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

---

30. Łukaszewicz J. Dzieje Kościołów wyznania helweckiego w Litwie. Poznań: W Druкарni Orędownika na Garbrach, 1843. T. 2. 292 s.
31. Maciejowski W. A. Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830 [...]. Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1852. T. 3. 403 s.
32. Marec Antonius, Archiepiskop Spalatenskoj. Priczini ujechanija jego ze Włoch. Drukow. w Frankffortie u Nepu. 1616 (in quarto, 19 s.). *Bibliografia polska Karola i Stanisława Estreicherow: dopełnienia i sprostowania do części III* (wydanie scalone) / red. Siess-Krzyszkowski St. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999. Z. I: A–G. S. 271.
33. Papopompe albo Posłanie Papieża z Odprawą na Missią Lutrowę y Zwingliuszowę. Od X. Jana Zygrowiusza z Wieruszowa Kaznodzieie Słowa Bożego prawdziwego [...]. W Senapaniowcach: Drukował W. Malachiewicz, 1611. 380 s.
34. Siess-Krzyszkowski St. Ewangelicko-reformowany katechizm krakowski a katechizmy wileńskie Stanisława Sudrowiusza i Jana Zygrowiusza. Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi. Warszawa, 2019. T. 13. S. 95–123.
35. Skwara M. Jana Zygrowiusza “Melius...” na tle polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku związanych z Radziwiłłami. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, 2008. S. XI–LVIII.
36. [Smotrycki M.] Θρηνος, To iest Lament iedyney ś. Powszechney Apostolskiej Wschodniey Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary. Pierwey z Graeckiego na Słowieński, a teraz z Słowieńskiego na Polski przełożony. Przez Theophila Orthologa. W Wilnie, 1610. 219 s.
37. Topolska M. B. Książka na Litwie i Białorusi w latach 1553–1660. Analiza statystyczna. *Odrodzenia i Reformacja w Polsce*. Warszawa. 1976. T. 21. S. 145–164.
38. Wengerscii A. Libri quatuor Slavoniae reformatae [...]. Amstelodami: Apud. Janssonio Waesbergios, 1679. 590 p.
39. Zygrowski Jan (Zigrovius, Zygrowiusz). *Elektroniczna baza bibliografii Estreichera (EBBE). Indeks hasel*. URL: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/> (дата звернення: 12.01.2023).